

Dat ik zie wat is – de vrije wil

voorbereid door: Karel Braun, Anje Tak, Joke Visser

Inleiding

In september, bij de inhoudelijke bespreking van ons jaarplan 2017 meldde Karel dat hij graag een viering wilde met het thema: De vrije wil (en of dat überhaupt bestond).

Anje, Karel en ik hebben ons hoofd over dit thema gebogen. En dat waren heel fijne gesprekken die ons ook terugbrachten naar onze eigen ervaringen van vrijheid van denken en ook van onvrijheid. Wat zijn onbewuste factoren die mij/ons belemmeren om werkelijk te voelen wat ik graag wil ontplooiën in dit bestaan? Wat ik wil bijdragen? Wat legt onbewust al grenzen, werpt onbewust al beperkingen op?

De wil is een niet alleen een interessant thema. We noemen ons hier een club van zoekers die soms ziener worden, zo zingen we. Hoe zoek ik? In vrijheid? Of kom ik onbewust en graag tegemoet aan wat een ander van mij verwacht? Ben ik vrij van oude beelden? Van oude Godsbeelden zelfs? Een club van zieners, een groep met idealen. En hoe hanteer ik vervolgens mijn eigen ontwikkelde ideologie? En is het mijn eigen? Hoe zit het met groepsdruk?

Het boek van Pascal Mercier: "Nachttrain naar Lissabon" beschrijft in romansfeer een indringend voorbeeld van iemand die tot een volkomen onverwachte, een volkomen eigen keuze komt. Een werkelijk vrije keuze. Hoe komt iemand hiertoe. Wat zet mij in vrijheid?

Wij kozen als lezing Mattheus 19: 18-26 en interpreteerden de woorden van Jezus in de ontmoeting met de rijke jongeling.

Karel gaat straks in op de vraag: tot vrijheid geroepen en we laten Nico ter Linden aan het woord in de lezing uit Mattheus.

Nu zingen wij het themalied van dit jaar over : "zien wat is".

Lezing: Mattheus 19: 18-26 uit: 'Het verhaal gaat' (Nico ter Linden)

Overweging

Een nieuw jaar met een nieuw jaarthema. "Dat ik zie wat is". In deze eerste viering van het jaar 2017 gaat het over de vrije wil. Wij willen vanochtend met jullie stilstaan bij de vraag wat dat is en of die wel bestaat.

In de voorbereiding van deze viering hebben we hier veel met elkaar over gesproken. En is er ook zoiets als een onvrije wil?

In het fragment van de rijke jongeman dat we net lazen staat: Hij is er een geweest die vele bezittingen had. De jongeman gaat bedroefd weg als Jezus hem zegt dat hij om volmaakt te zijn al zijn eigendommen moet verkopen en de opbrengst aan de armen moet geven. Waarom is de jongeman bedroefd? Kennelijk omdat hij wel volmaakt wil zijn, wat dat dan ook is, maar dat niet zal zijn zonder afstand te doen van zijn bezittingen. Hij zal moeten kiezen. En wat belet hem in die keuze? Is het hebzucht of speelt iets anders een rol? Gaat het om familiekapitaal waar hij zich verantwoordelijk voor voelt, heeft hij het nodig om anderen te kunnen verzorgen, biedt het hem zekerheid, veiligheid, wie zal het zeggen? Duidelijk is dat iets hem belemmert bij het maken van zijn keuze. En is het mijn vooringenomenheid dat ik denk dat hij gekozen heeft voor zijn bezit, en is dat helemaal niet het geval. Misschien heeft hij er wel voor gekozen volmaakt te zijn, en is hij bedroefd omdat hij nu zijn bezittingen moet verkopen. Of heeft hij nog niet gekozen en is hij bedroefd omdat hij voor een duivels dilemma staat? Hoe dan ook, Jezus heeft hem ontregeld door hem voor die keuze te stellen.

Uit het verhaal blijkt wel dat de wil, de vrije wil, te maken heeft met het willen en kunnen maken van keuzen. Maar is dat het alleen, of is er meer nodig?

Kunnen mensen wel echt een vrije wil hebben. In landen waar mensen onderdrukt worden zou je zeggen

dat niet het geval is. Hoewel, juist daar zie je dat mensen tegen de verdrukking in keuzen maken, en daarnaar handelen. En hoe zit dat bij ons in Nederland, waar ondanks alle turbulentie vrijheid van van alles hoog in het vaandel staat? Daar zien we mensen die, ondanks de mogelijkheden die ze hebben, niet tot kiezen komen. De vrije wil is kennelijk iets dat mensen uit zichzelf moeten halen of of waartoe ze uitgedaagd moeten worden.

De vrije wil is het leidende thema in de roman *Nachttrein naar Lissabon*. Het boek is onder de pseudoniem Pascal Mercier geschreven door de Zwitserse filosoof Peter Bieri.

Eén van de twee hoofdfiguren in het boek is Raymond Gregorius, bijgenaamd Mundus. Mundus is leraar klassieke talen aan een gymnasium in Bern. Na een onverwachte ontmoeting met een verwarde Portugese vrouw verlaat hij tijdens een pauze het schoolgebouw. Hij belandt in een Spaanse boekhandel. Als hij een studente zeer liefdevol een boek ziet terugleggen op tafel, is hij nieuwsgierig en kijkt welk boek dit is. De vertaalde titel van het boek is *Een goudsmid van woorden* en de auteur is de uit Lissabon afkomstige Amadeu Inácio de Almeida Prado. Mundus vraagt de boekhandelaar de eerste regels van het boek te vertalen en deze regels ontregelen hem, letterlijk. De boekhandelaar doet hem het boek cadeau. Mundus gaat naar huis, waar hij begint met het leren van Portugees en het vertalen van passages uit het boek. Hij heeft het gevoel dat Amadeu tot hem spreekt en om meer over Amadeu te weten te komen besluit hij, kiest hij ervoor, naar Lissabon af te reizen. Mundus maakt ingrijpende keuzen, zoals het kennelijk zonder enige aanleiding midden op een schooldag zijn school en leerlingen verlaten en zijn reis naar Lissabon om op zoek te gaan naar Amadeu. Hij kiest ervoor uit zijn comfortzone te stappen.

Er is een overeenkomst tussen Mundus, de romanfiguur, en Peter Bieri, de filosoof. In 1995 besluit Bieri – die hoogleraar filosofie is aan de Freie Universität in Berlijn – om een sabbatical te nemen. Hij reist naar Toscane en zet zich daar aan het schrijven, niet van een filosofisch geschrift, maar van een roman: *Perlmanns zwijgen*. Achteraf zegt hij daarover: “Dat was de belangrijkste vrijheidservaring van mijn leven. Voor de eerste keer deed ik iets helemaal voor mijzelf”. Naar eigen zeggen voelde hij zich opgesloten in zijn vakgebied, de analytische filosofie.¹ De denker Bieri - door in Toscane te gaan schrijven - en de romanfiguur Mundus - door uit zijn vertrouwde omgeving te stappen – zijn beiden in staat hun vrije wil te volgen.

De bevrijdende ervaring van het schrijven van een roman werkt door in Bieri's filosofische carrière en met name in zijn filosofische hoofdwerk *Das Handwerk der Freiheit. Über die Entdeckung des eigenen Willens* (2001; in 2006 in het Nederlands vertaald als *Het handwerk van de vrijheid. De ontdekking van de eigen wil*). Uit de titel blijkt al dat de vrije wil er niet zo maar is, maar dat je die moet ontdekken, ernaar op zoek kunt gaan. Bieri laat zien hoe je kunt ontdekken wat je wilt.

In *Het handwerk van de vrijheid* wil Bieri mensen opvoeden om te ontdekken wat zij willen. Hij beschrijft dat mensen niet zomaar vanzelf vrij zijn. Gedurende hun leven moeten zij zichzelf gaandeweg gaan vormen en zo hun eigen vrijheid veroveren. In dat verband spreekt hij van 'Bildung'. Bieri verstaat daaronder: het proces van ontwikkeling, beschaving, vorming. Het is iets dat mensen met en voor zichzelf doen: men vormt (bildet) zich. Bilden is iets anders dan opgeleid worden. Een opleiding volg je om iets te kunnen. Als we ons vormen, werken we eraan om iets te worden – we streven ernaar op een bepaalde manier in de wereld te **zijn**.

Nachttrein naar Lissabon kunnen we interpreteren als een echte Bildungsroman. Een man van middelbare leeftijd stapt van de ene op de andere dag uit zijn gewone bestaan en probeert een nieuw leven te beginnen. Of hem dat lukt is maar de vraag, maar in elk geval onderneemt hij iets. Het boek wekt de suggestie dat je in je leven altijd opnieuw kunt beginnen en dat verandering ten goede altijd mogelijk is.

Volgens Bieri is het belangrijk dat een mens zich focust, ontdekt wat voor hem of haar van belang is. Dat lijkt een open deur, maar toch. Bildung betekent volgens hem 'je bewust zijn van wat je echt weet'. Hij noemt een aantal ideeën die Bildung omvat. Eén daarvan is zelfbestemming. Als je jezelf beter leert kennen en op waarde weet te schatten, dan kun je je met een welbepaald deel van jezelf identificeren. De

1 De passages over Peter Bieri en *Het handwerk van de vrijheid. De ontdekking van de eigen wil* heb ik ontleend aan Peter Bieri, *Het handwerk van de vrijheid* in: Joep Dohmen, Maarten van Buuren & Maarten van Buuren, *De prijs van de vrijheid*, Ambo: 2001.

uiteindelijke bildungsideaal van Bieri is dat mensen op zoek gaan naar hun ware zelf en door die reis hun ware bestemming bereiken.

In een deel van mijn jonge leven was voor ons gewenste doen en laten heel bepalend hoe wij volgens de kerk, althans hoe mijn ouders dachten dat volgens de kerk was, moesten leven. Dat was niet mijn wil, maar die van mijn ouders. Dat zal veel gebeuren, dat kinderen in hun jonge jaren de wil van hun ouders volgen.

Hoe dan ook: in die tijd viel niet heel veel te willen. Althans, ik heb niet de innerlijke wil ervaren om te leven zoals mijn ouders dachten dat dat moest. Ik heb die wil van de God uit mijn jeugd zoals die thuis en ook op school werd voorgehouden wel als heel onvrij ervaren. Maar wat ik wel wilde, ik denk niet dat ik daar toen heel goed over nadacht. En ook later heb ik wel keuzen gemaakt zonder echt goed uit te zoeken of dat was wat ik echt wilde, de confrontatie met mijzelf aanging, bij anderen toetste.

Hoe wordt je nu van een zijn of haar ouders volgend kind een mens met een vrije wil? En dan denk ik bij een mens met een vrije wil niet aan het jengelende kind dat om een snoepje zeurt, maar aan: hoe kom je er achter wat je wilt als mens. Die weet waar hij of zij wil staan in het leven, welke weg hij of zij wil gaan. De eigen, de vrije wil is niet iets dat er zomaar is, daar mag je naar op zoek. Het lijkt mij ook niet een absoluut iets, maar wel iets waarin je kunt groeien.

Bieri noemt de literatuur als één van de sleutels tot het vinden van de vrije wil. Hij zegt daarover dat wij lang niet altijd toegang hebben tot onszelf. Als we een roman lezen of een film zien, dan kan het ons soms dagen hoe wijzelf in elkaar zitten. Bieri noemt in dat verband ook het gesprek met anderen. Door te vertellen en door naar anderen te luisteren, kan aan het licht komen wat anders in de beslotenheid van de innerlijke waarneming verborgen zou blijven. Het is nodig om uitgedaagd te worden je vrije wil te vinden, jezelf uit te dagen.

Joke noemde dat: er is voor bildung iets nodig in verbinding met een ander mens of iets dat door een ander gemaakt. Iets van buitenaf, dat je raakt, ontregelt.

Bildung begint volgens Bieri met nieuwsgierigheid naar de wereld, met het verlangen te ervaren wat er allemaal in de wereld is. De wereld is echter gigantisch uitgestrekt, dus 'jezelf ontwikkelen' kan niet betekenen dat je alles wilt weten. Dat lukt nooit. Je moet dus ontdekken wat voor jou van belang is. Je moet focussen.

Maar het gaat niet alleen om weten wat we weten en weten wat we willen. Je moet ook je eigen vrijheid veroveren. Onze vrijheid is afhankelijk van verschillende voorwaarden, zoals de mogelijkheden die het leven biedt, de middelen waarover je beschikt, de vaardigheden die je hebt. En je bent afhankelijk van politieke en maatschappelijke voorwaarden. Is je overheid restrictief of scheidt zij juist voorwaarden waarin je je wil kunt omzetten in bepaald handelen?

Naast mogelijkheden en middelen hangt de vrije wil af van onszelf. De vorming van de eigen wil staat centraal als kern van de vrijheid.

Zo kan het zijn dat mensen die in onvrijheid leven toch een vrije wil hebben en daarnaar handelen. Daar is dan wel moed voor nodig. Er zijn vele voorbeelden. Ik noem Malala Yousafzai, het Pakistaanse meisje dat op 17-jarige leeftijd de Nobelprijs voor de vrede kreeg. Nadat de taliban een kogel in haar hoofd schoot, groeide ze uit tot een icoon in de strijd voor meisjesonderwijs. Eén van haar uitspraken vat alles wat ik net gezegd heb mooi samen: "Onderwijs is onderwijs. We zouden alles moeten leren en dan kiezen welk pad we willen volgen. Onderwijs is niet oosters of westers, het is menselijk."²

Als ik dat lees, hoor, zie, wil ik geloven dat de vrije wil bereikbaar is, dat die kan ontstaan. Door tot vrijheid geroepen te worden, als Malala of door ontregelt te worden. En door er voor open te staan.

² Uit: "I am Malala: the girl who stood up for education and was shot by the taliban".